

«Χωρίς όρκο δεν υπάρχει κοινότητα» – Ιστορική αναδρομή στο αστικό φαινόμενο

Θανάσης Γκιούρας*

Νικολέττα
Γιαντσή-
Μελετιάδη,
Ιστορία του αστικού
φαινομένου. Η
ανάδυση των
πόλεων της
Φλάνδρας κατά τον
Μεσαίωνα.
University Studio
Press,
Αθήνα/Θεσσαλονί-
κη 2025., 304
σελ.

Στο πρώτο Συνέδριο Γερμανών Κοινωνιολόγων το 1910 στη Φραγκφούρτη επί του Μάιν, το απόγευμα της δεύτερης ημέρας (20 Οκτωβρίου) ο οικονομολόγος Werner Sombart εκφώνησε μια εισήγηση με τον τίτλο *Τεχνική και κουλτούρα*, προσπαθώντας να χαρτογραφήσει τις επιδράσεις που προέκυπταν από το συνδυασμό των εν λόγω πεδίων στη συγκυρία της εποχής.¹ Μεταξύ των συζητητών που σχολίασαν την εισήγηση ήταν και ο Max Weber, η παρέμβαση του οποίου, εκτεινόμενη οριακά σε μέγεθος εισήγησης, περιείχε και τις εξής παρατηρήσεις: «Θέτοντας ... το ερώτημα εάν αυτό που με τη συνήθη έννοια του όρου ονομάζεται σύγχρονη τεχνική συσχετίζεται όντως, κατά κάποιον τρόπο, με μορφολογικές-αισθητικές αξίες, τότε αυτό το ερώτημα πρέπει αναμφισβήτητα, κατά την άποψή μου, να απαντηθεί θετικά, στο βαθμό που εντελώς ιδιαίτερες μορφικές αξίες στη σύγχρονη καλλιτεχνική κουλτούρα μας κατάφεραν να γεννηθούν μόνο χάρη στην ύπαρξη της σύγχρονης μεγαλούπολης, της σύγχρονης μεγαλούπολης με τραμ και με υπόγειο σιδηρόδρομο, με ηλεκτρικούς και με άλλους λαμπτήρες, με βιτρίνες, αίθουσες συναυλιών και εστιατορίων, με τα café, τις καμινάδες και τους λίθινους όγκους, και με όλο τον ξέφρενο χορό των ηχητικών και χρωματικών εντυπώσεων, με τις εντυπώσεις που επιδρούν στη σεξουαλική φαντασία, με τις εμπειρίες παραλλαγών της ψυχικής κατάστασης που επιδρούν στον αχόρταγο συλλογισμό για πανταχόθεν φαινομενικά ανεξάντλητες δυνατότητες τρόπου ζωής και ευτυχίας. [...]

* Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

¹ Πρβλ. *Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages, vom 19.-22. Oktober 1910 in Frankfurt a. M. Reden und Vorträge, und Debatten*. Τύμπινγκεν 1911, σ. 63 κ.ε.

«Χωρίς όρκο δεν υπάρχει κοινότητα»

Κύριοι, πιστεύω ότι μια λυρική ποίηση όπως, φερειπείν, εκείνη του Stefan George, ένα τέτοιο μέτρο στοχασμού για τα τελευταία οχυρά του καθαρού καλλιτεχνικού μορφολογικού περιεχομένου που παραμένουν απόρθητα από τον ίλιγγο που γεννιέται από την τεχνική του βίου μας, δεν θα μπορούσε διόλου να προκύψει χωρίς ο λυρικός να εμποτιστεί πλήρως με τις εντυπώσεις της σύγχρονης μεγαλούπολης, η οποία θέλει να τον καταβροχθίσει και να κατακερματίσει και να κατατμήσει την ψυχή του – όσο και αν ο ίδιος την καταριέται εκ βάθρων. [...]. [...] πιστεύω ότι δεν θα ήταν δυνατές συγκεκριμένες μορφολογικές αξίες της σύγχρονης ζωγραφικής χωρίς την εντύπωση που ποτέ ως τώρα δεν αντίκρισαν ανθρώπινα μάτια στην ιστορία, χωρίς εκείνη την ιδιόμορφη εντύπωση που προκαλεί η σύγχρονη μεγαλούπολη την ημέρα αλλά περισσότερο, με καταπληκτικό τρόπο, τη νύχτα».²

Παρατηρήσεις όπως η παραπάνω δεν αποτελούσαν καρπό κάποιας προσωπικής ιδιορρυθμίας, αλλά ένα εκ των σχεδόν μόνιμων θεμάτων της κοινωνικοεπιστημονικής διανόησης της περιόδου. Το δυναμικό πεδίο ονόματι 'σύγχρονη μεγαλούπολη' εξέπεμπε τις επιδράσεις του σε κάθε πεδίο του κοινωνικού βίου, για μια περίοδο που βίωνε την πρώτη ολοκληρωμένη φάση μιας ραγδαίας (στη διάρκεια περίπου μιας τριακονταετίας) εκβιομηχάνισης. Όσο προφανές και αν ήταν – όπως εξάλλου το τονίζει και ο Weber – ότι εν προκειμένω η συζήτηση αφορούσε καινοφανείς εμπειρίες, εξίσου προφανές ήταν ότι δεν ήταν πάντα έτσι: ο χώρος της πόλης, πολύ πριν το φαινόμενο της νεωτερικής μεγαλούπολης, αποτελούσε προ πολλού ένα δυναμικό πεδίο νοημάτων για την αντίστοιχη διανόηση, η οποία, προς επίρρωση του εν λόγω ενδιαφέροντος, προέρχονταν στη συντριπτική πλειονότητά της από το ευρύ ρεύμα του ιστορισμού.³

Η διερεύνηση – μέχρις επιπέδου αρχειακών πηγών, δημοτικών κατάστιχων και πρακτικών – της συγκρότησης του αστακού χώρου, και συνάμα της ιστορικής αποτίμησής του, έθρεφε το ερώτημα της νοηματοδότησης και εξήγησης του ίδιου αστακού χώρου στο παρόν, όπως και θρεφόταν από το ίδιο. Η περιεκτική και ιδιαίτερα πολυσχιδής αυτή ερευνητική δυναμική επρόκειτο να επηρεάσει σημαντικά την ιστοριογραφία – όχι μόνο της Γερμανίας, αλλά και γειτονικών χωρών, αν μη τι άλλο εξαιτίας του δυνητικά κοινού πλαισίου που παρείχε, αν δεν υπαγόρευε ο 'κοινός' κεντροευρωπαϊκός χώρος. Ένας από τους ιστορικούς που ενεπλάκησαν στην ερευνητική αυτή πορεία ήταν και ο Βέλγος Henri Pirenne (1862-1935), το έργο του οποίου για τις μεσαιωνικές

² Βλ. ό.π., σ. 98-99. Παραπέμπω για το παράθεμα στη συλλογή *Max Weber Έργα 1894-1920. Μια ανθολογία*. Μετ. – επιμ. Θ. Γκιούρας, ΚΨΜ, Αθήνα 2020, σ. 785-786.

³ Για μια περιεκτική παρουσίαση βλ. James Sheehan, «Liberalism and the city in nineteenth-century Germany». *Past & Present*, αρ. 51 (1971).

πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης επρόκειτο να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τον 20ό αιώνα.⁴

Το έργο αυτό αποτελεί με τη σειρά του όχι τόσο σημείο εκκίνησης όσο πόλο θεωρητικής αναφοράς για το σύγγραμμα της Νικολέττας Γιαντσή που σχολιάζεται εδώ. Η συντάκτρια, καθηγήτρια ευρωπαϊκής μεσαιωνικής ιστορίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, δεν αναμασά στοιχεία ετερογενών ερευνών, αλλά στη βάση ίδιας αρχαιακής έρευνας παρουσιάζει το δυναμικό πεδίο της γέννησης και ανάπτυξης των πόλεων της Φλάνδρας· παράλληλα αποτιμά – και ξεπερνά – τις θεωρητικές πλαισιώσεις του εν λόγω πεδίου από τον αναφερθέντα Pirenne και τον Adriaan Verhulst. Το πεδίο αυτό έρευνας, για να τονιστεί εξαρχής, αποκτά τη σημασία του από τον μοναδικό συνδυασμό παραγόντων που συνέβαλαν σε βάθος αιώνων στο σχηματισμό ενός πυκνού δικτύου πόλεων στην περιοχή που σήμερα περιλαμβάνει το βόρειο τμήμα του Βελγίου και τμήματα της βορειοανατολικής Γαλλίας, πάντα με βορειοδυτικό όριο τη Βόρεια Θάλασσα. Σύμφωνα με τη Ν. Γιαντσή, ο τόπος πήρε το όνομά του ακριβώς από τη διαρκή εμπειρία της θαλάσσιας πλημμύρας που επισκεπτόταν την περιοχή: «Η ετυμολογία της λέξης προέρχεται ... από την αγγλοφρισιακή διάλεκτο, από όπου το όνομα *flām* (= πλημμυρισμένος, διάβροχος, αποκλεισμένος)· ο ευνόητος πληθυντικός λόγω της μεταβαλλόμενης συμπεριφοράς των υδάτων στην περιοχή πέρασε εύκολα στη λατινική γλώσσα» (σ. 14). Με αυτή την αφετηρία, η Ν. Γιαντσή προβαίνει σε μια πολυπαραγοντική ανάλυση της γέννησης των πόλεων, δείχνοντας πώς οι εκάστοτε ‘εξωτερικότητες’ (πλημμύρες, επιδρομές, στρατιωτικές επεμβάσεις, ηγεμονικές βλέψεις και σκοπιμότητες) επιδρούν μορφοποιητικά στο εσωτερικό πλέγμα των πόλεων, προσανατολίζοντας τους εκάστοτε φορείς οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων σε αντίστοιχες δράσεις· με άλλα λόγια, η ανάλυση συνδυάζει – όπως και πρέπει – όχι μόνο αντικειμενικές δεδομενικότητες, αλλά και τη νοηματοδότησή τους από τις εμπλεκόμενες συλλογικότητες και τα άτομα. Η ιστορία των πόλεων δεν θα ήταν τίποτε αν δεν συμπεριλάμβανε ρητά τη δυναμική των συνειδησιακών περιεχομένων που την πλαισιώνουν. Ήδη γι’ αυτόν το λόγο η ανάλυση της Γιαντσή έχει μεγάλη διδακτική αξία.

Ακολουθώντας τις πρώτες ιδρύσεις εγκαταστάσεων από τους Ρωμαίους, η Ν. Γιαντσή ανοίγει το χάρτη ανάπτυξης του αστεακού τοπίου στη Φλάνδρα, επισημαίνοντας τόσο τα δομικά στοιχεία όσο και τις ασυνέχειες και ρήξεις που χαρακτηρίζουν τον ιστορικό χρόνο: «Η μετάβαση από την ανοικτή ρωμαϊκή πόλη στη μικρότερων διαστάσεων περίκλειστη “πόλη” των Μεροβιγγείων ολοκληρώθηκε σε συνθήκες οικονομικής δυσπραγίας, πολιτικής κατάρρευσης, εγκατάλειψης των παλαιών οικιστικών θέσεων, έστω και αν η διάδοση

⁴ Ενδεικτικά, για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό, βλ. Ανρί Πιρέν, *Οι πόλεις της Ευρώπης. Δοκίμιο οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*. Μετ. Π. Μουτούλας, εισ. Ν. Ε. Καραπιδάκης, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.

«Χωρίς όρκο δεν υπάρχει κοινότητα»

του χριστιανισμού στην περιοχή, ενισχυμένη από τις εξουσιαστικές βλέψεις των τοπικών ελίτ, εξακτινώθηκε από τις πόλεις που διασώθηκαν προς τη γύρω ύπαιθρό τους» (σ. 9). Η παρουσίαση συνεχίζει μέχρι το σχηματισμό των μεγάλων εδαφικών επικρατειών – των προπατόρων των σύγχρονων κρατών – ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση του αστεακού τοπίου σε ευρύτερες χωρικές και πολιτικές δομές.

Στην ανάπτυξη του συγγράμματος γίνεται ρητά η απόπειρα διατύπωσης συμπερασμάτων για τη δυναμική των νεωτερικών επαναστάσεων, οι οποίες, από τη σκοπιά της γενετικής εξήγησης που υιοθετείται εδώ, λανθάνουν στο απώτερο μέλλον. Με την ερωτηματοθεσία αυτή, η Ν. Γιαντσή αποκαθιστά ένα διάλογο επαφής με ένα πεδίο συζητήσεων της σύγχρονης έρευνας, το οποίο, με τρόπο που αφορά και τον θεράποντα της ιστορικά προσανατολισμένης πολιτικής επιστήμης, περιλαμβάνει ακριβώς το ζήτημα γενετικού προσδιορισμού των πάλαι ποτέ ρεπουμπλικανικών αξιών (είναι πολύ νωρίς για να γίνει λόγος για δημοκρατικές αξίες). Ενδεικτικά, ένας από τους σημαντικότερους ερευνητές του εν λόγω ζητήματος, ο Heinz Schilling, θα επισημάνει το 1988 για την κεντρο- και βορειοευρωπαϊκή μεσαιωνική πόλη: «Για την ενδοαστακή οργάνωση διακρίνονται τέσσερις πυλώνες: η ύπαρξη προσωπικών “βασικών δικαιωμάτων ελευθερίας”· η αξίωση της ισότητας όλων των αστυπολιτών για την κατανομή των βαρών και των καθηκόντων· η απαίτηση του συντροφικού συνδέσμου των αστυπολιτών για συμμετοχή στην πολιτική εξουσία· τέλος, η ολιγαρχική-εξισωτική δομή της πολιτικής ελίτ των αστυπολιτών».⁵ Οι συντακτικές προκείμενες αυτής της αντίληψης ελευθερίας εντός του αστεακού χώρου και γι’ αυτόν τον ίδιο, εντοπίζονται από την Ν. Γιαντσή, ορθώς, μεταξύ άλλων στη δυνατότητα λήψης απόφασης για φορολογικά ζητήματα που αφορούν τους δημότες, ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των αστικών επαναστάσεων τους κατοπινούς αιώνες. Πρόκειται για ένα από τα δικαιώματα που περιλαμβάνονται στα *franchisia*, δηλαδή στην παραχώρηση δικαιωμάτων στην πόλη από έναν ηγεμόνα, τα οποία αφορούν ζητήματα ιδιοκτησίας, δικαστικών ρητρών και φορολογικών αποφάσεων (σ. 135). Το πλαίσιο αυτό θα καθορίσει την ύπαρξη των ‘ελεύθερων πόλεων’, των *villas franchas*, οι οποίες θα αφήσουν το ίχνος τους μέχρι και σε περιόδους που θα διευρυνθούν πέρα από τον ορίζοντά τους. Ενδεικτικά, ο αναφερθείς Η. Schilling επισημαίνει: «Ακόμη στην αυτοκρατορική δημοσιολογία των τελών του 18ου αιώνα η συνεπίδραση των επιτροπών των αστυπολιτών σε δημοσιονομικές αποφάσεις ίσχυε ως χαρακτηριστικό της αστεακής οργάνωσης, η οποία εν τω μεταξύ βεβαίως ήταν

⁵ Από το κείμενο του ίδιου «Gab es im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit in Deutschland einen städtischen „Republikanismus“? Zur politischen Kultur des alteuropäischen Stadtbürgertums», στη συλλογή *Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit*. Επιμ. Helmut G. Koenigsberger / Elisabeth Müller-Luckner, R. Oldenbourg Verlag, Μόναχο 1988, σ. 103.

ταυτόσημη με την οργάνωση των “αυτοκρατορικών πόλεων”, η οποία πλέον γινόταν *expressis verbis* αντιληπτή ως ρεπουμπλικανική». ⁶

Η ανάδειξη των αντίστοιχων ‘ρεπουμπλικανικών’ αντιλήψεων (με βασικό χαρακτηριστικό την ισονομία, ακόμη και υπό την εξουσία ενός ηγεμόνα ή μονάρχη) δεν είναι κάτι που περιορίζεται μόνο στις πόλεις της Φλάνδρας· αντίστοιχες κινήσεις και αντιπαραθέσεις απαντούν και στις πόλεις της βόρειας Ιταλίας κατά τον όψιμο μεσαίωνα, παράγοντας σημαντικό πολιτικοθεωρητικό έργο, το οποίο συμπυκνώνεται χαρακτηριστικά, αλλά επ’ ουδενί αποκλειστικά στο όνομα του Niccolò Machiavelli. Από την πλευρά της, η Ν. Γιαντσή υπογραμμίζει τους τρόπους συγκρότησης των αστακών σωμάτων ως σωμάτων πολιτικού αυτοπροσδιορισμού, μέσω του όρκου:

«... σημειώθηκε μια αργή και προοδευτική κίνηση που διευκόλυνε το συμβιβασμό ανάμεσα σε ένα σύνολο κατοίκων μιας οικιστικής συγκέντρωσης και στον διψασμένο για χρήματα κόμη· τα μέλη της κοινότητας αυτής συνδέονταν μεταξύ τους με κοινό όρκο (*conjuratio*) και απέδιδαν στον κόμη ένα χρηματικό ποσό, προκειμένου να εξασφαλίσουν ως κοινότητα προνόμια (*franchisiae*). Ο κοινός αυτός όρκος εξασφάλιζε την αμοιβαιότητα και την αλληλοβοήθεια, αλλά και την ειρήνη ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Χωρίς τον όρκο δεν υπήρχε κοινότητα» (σ. 240).

Η διαπίστωση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν τεθεί στο πλαίσιο αναζήτησης των όρων συγκρότησης αυτοτελών πολιτικών φορέων κατά την μεσαιωνική περίοδο: η ορκωτή συγκρότηση ενός σώματος πολιτικών ελευθεριών, όχι μόνο αναδιατυπώνει σε βάθος αιώνων την πρόσληψη θρησκευτικών πεποιθήσεων σε ‘προσγειωμένο’ εγκόσμιο πλαίσιο, αλλά, σε συνδυασμό με την τοπική δεσμευτικότητα του δημοτικού σώματος, αναδεικνύει έναν μοναδικό φορέα πολιτικής πρακτικής, ο οποίος δεν συγκροτείται ούτε παραδοσιακά, ούτε με μονοσήμαντη ηγεμονική/ιεροκρατική απόφαση, αλλά αυτόβουλα, κυριολεκτικά: συνωμοτικά, μέσα από μια διεξοδική (ορκωτή) διαμεσολάβηση όλων των μελών του. Η Ν. Γιαντσή υπογραμμίζει έτσι μέσα από την δική της έρευνα μια διαπίστωση που έχει διατυπωθεί με ελαφρώς διαφοροποιημένη εννοιολογία από τον Max Weber, στο δικό του (ημιτελές) σύγγραμμα για την Πόλη: «Είναι δυνατόν να διακρίνει κανείς μεταξύ της αυτογενούς και της εξαρτημένης συγκρότησης του μεσαιωνικού αστακού συνδέσμου. Στην περίπτωση της αυτογενούς συγκρότησης ο σύνδεσμος των δημοτών ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής κοινωνικοποίησης των δημοτών παρά τις και ενάντια στις “νόμιμες” εξουσίες, ορθότερα: το αποτέλεσμα μιας ολόκληρης σειράς τέτοιων διαδικασιών. Η σημαντική επικύρωση αυτής της

⁶ Schilling, *ό.π.*, σ. 106. Βλ. επίσης το κείμενο του ίδιου «Stadt und frühmoderner Territorialstaat: Stadtrepublikanismus versus Fürstensouveränität», στη συλλογή *Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*. Επιμ. Michael Stolleis, Böhlau Verlag, Κολωνία-Βιέννη 1991.

«Χωρίς όρκο δεν υπάρχει κοινότητα»

κατάστασης από την πλευρά του τυπικού δικαίου από τις νόμιμες εξουσίες ερχόταν εκ των υστέρων – αλλά, και πάλι, όχι πάντα. (...). Ο αυτογενής σφετερισμός μέσω μιας δραστήριας κοινωνικοποιητικής πράξης, μιας ορκωτής αδελφοποίησης (*conjuratio*) των δημοτών, αποτελεί το πρωταρχικό στοιχείο στις μεγάλες και αρχαίες πόλεις όπως, για παράδειγμα, η Γένουα και η Κολονία. (...) Η πλειονότητα των μεγαλύτερων γαλλικών πόλεων κατέληξε και αυτή στην αστεακή της οργάνωση παρόμοιων ορκωτών αδελφοποιήσεων των δημοτών, οι οποίες ήταν καταρχήν παρόμοιες με τις προαναφερθείσες. Η ιδιαίτερη πατρίδα όμως των *conjuratio*es ήταν προφανώς η Ιταλία. Η αστεακή οργάνωση εδώ συγκροτήθηκε στην πλειονότητά της αυτογενώς μέσω *conjuratio*es.⁷ Για κάποιο διάστημα, ο Weber θα συμπεριλάβει στην δική του τυπολογία της εξουσίας τη θεμελίωση αυτή ως έναν τέταρτο, επαναστατικό τύπο εξουσίας,⁸ χωρίς ωστόσο να την εντάξει στην ‘τελική’ διατύπωση της εξουσιαστικής τυπολογίας του το 1920.

Το πλαίσιο αυτό αυτοπροσδιορισμού και (διαβαθμισμένης έστω) αυτοδιοίκησης, θα αποτελέσει τον τόπο προέλευσης του γνωστού ρητού ότι «Ο αέρας της πόλης σε κάνει ελεύθερο» (*Stadtluft macht frei*), το οποίο μέσα από τη σχηματική ερμηνεία του, φιλοδοξούσε να ορθώσει ένα φραγμό στις προθέσεις των ηγεμονικών και γαιοδεσποτικών φορέων της υπαίθρου. Οι *conjuratio*es, καθώς και οι *communes* που θα προκύψουν από αυτές, θα αποτελέσουν – παρά την λιτή αναφορά τους στις επίσημες πηγές, όπως θα επισημάνει ο Weber – ένα βασικό στοιχείο στον πολιτικό κόσμο του κεντροευρωπαϊκού μεσαίωνα, με τρόπο που προοικονομούν οι πόλεις της Φλάνδρας, με τους δικούς τους φορείς δικαίου, τους δικαστές σκαβίνους – φορείς τους οποίους η μελέτη της Ν. Γιαντσή αναλύει διεξοδικά. Το γεγονός αυτό, της ανάδειξης της ‘κομμούνας’ ως πολιτικού υποκειμένου, συχνά ενάντια στις παραδοσιακές εξουσίες, θα επισημάνει και ο προσεκτικός αναγνώστης Karl Marx σε μια επιστολή στον Friedrich Engels της 27.7.1854, με την οποία θα του εκφράσει το μεγάλο ενδιαφέρον που του προκάλεσε η ανάγνωση του έργου του Augustin Thierry, *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état* (Παρίσι 1853), το οποίο συνδύαζε την περιγραφή της ανόδου της Τρίτης Τάξης στο γαλλικό βασίλειο με την οργάνωση των αστικών *communes*: «Στη Γερμανία», επισημαίνει ο Marx, «η “commune jurée” δεν προχώρησε παραπέρα από την Τριρ», η οποία τυγχάνει πατρίδα του, «και εκεί ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος Β΄ της έθεσε το 1161 ένα τέλος. (...) Είναι πολλές φορές αστείο πώς η λέξη “communio” καθυβρίζεται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο

⁷ Max Weber, *Η πόλη. Οικονομία και κοινωνία*, έκτος τόμος. Μετ.-εισαγωγή Θ. Γκιούρας, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 51-52.

⁸ Πρβλ. τη δημοσιογραφική αναφορά για μια ομιλία του στη Βιέννη την 26.10.1917, όπου γίνεται λόγος για μια τέταρτη (επαναστατική) μορφή νομιμοποίησης, βασικός φορέας της οποίας είναι «το κοινωνιολογικό μόρφωμα της πόλης της Δύσης»· βλ. Max Weber, *Κοινωνιολογία της εξουσίας. Οικονομία και κοινωνία*, πέμπτος τόμος. Μετ.-εισαγωγή Θ. Γκιούρας, Σαββάλας, Αθήνα 2009, σ. 421.

όπως σήμερα ο κομμουνισμός. Έτσι, γράφει, για παράδειγμα, ο παπάς Γιβέρτος της Νουαγιόν: «Communio, ponum ac pessimum nomen» [Κομμούνια, μια νέα και κάκιστη ονομασία].⁹ Η ιστορία αυτή δεν ξεχάστηκε από τον Marx: όταν το 1866 θα συνέτασσε τις Οδηγίες για τους απεσταλμένους του Προσωρινού Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων, για το πρώτο Συνέδριο της Ένωσης στη Γενεύη, θα ανέφερε μεταξύ άλλων τα εξής, σχολιάζοντας τις δραστηριότητες και την πορεία των εργατικών συνδικάτων:

«Τα συνδικάτα γεννήθηκαν αρχικά από τις αυθόρμητες απόπειρες των εργατών για την αναίρεση ή τουλάχιστον τον περιορισμό αυτού του ανταγωνισμού, με σκοπό την κατάκτηση τέτοιων όρων σύμβασης που θα μπορούσαν να τους υψώσουν τουλάχιστον πάνω από την κατάσταση των απλών δούλων. (...) Από την άλλη πλευρά, χωρίς να το έχουν συνειδητοποιήσει τα ίδια, τα συνδικάτα αποτελούν κέντρα οργάνωσης της εργατικής τάξης, όπως ήταν οι μεσαιωνικές [δημοτικές] κοινότητες και κομμούνες [the medieval municipalities and communes] για τη μεσαιά [= αστική] τάξη».¹⁰

Σε κάθε περίπτωση, οι κινήσεις αυτές του σώματος των δημοτών θα αποτελέσουν – για μια αναδρομική οπτική – προοικονομήσεις ορισμένων στοιχείων πολιτικοθεωρητικού λόγου, τα οποία θα αναδιατυπωθούν στην πρώιμη νεωτερικότητα, μέσα από την ενίοτε ριζική αναδιαμόρφωση της αντίληψης του φυσικού δικαίου. Σημαντικό προς τούτο για την γερμανόφωνη παράδοση θα αποδειχτεί το έργο του Johannes Althusius (1563-1638), ο οποίος θα διατελέσει νομικός σύμβουλος της παραποτάμιας και παράκτιας πόλης Έμντεν, η οποία βρίσκεται ακριβώς στη βόρεια μεθόριο της ιστορικής Φλάνδρας. Ο Althusius θα διατυπώσει μια συστηματική θεωρία του κοινοτικού φυσικού δικαίου, αποσκοπώντας στην εδραίωση ενός δικαιωματικού σώματος πολιτών. Η θεωρία του θα καταπέσει στη λήθη με τη λήξη του Τριακονταετούς Πολέμου, για να αναδειχτεί εκ νέου από τη γερμανική διάνοηση του 19ου αιώνα, η οποία βρισκόταν σε αναζήτηση ιστορικών προτύπων για προσανατολισμό στον συγκαίρινό πολιτικό ορίζοντά της: κυρίως το έργο του Otto Gierke, ο οποίος θα αφιερώσει μια μονογραφία στον Althusius, θα αποτελέσει μια απόπειρα συνέχισης του ‘γερμανικού’ δημοτικού-συντροφικού πνεύματος στη σύγχρονη νομοθεσία.¹¹ Το 1820 ο G.

⁹ Karl Marx, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850. Μια ανθολογία*. Μετ.-εισαγωγή, Θ. Γκιούρας, ΚΨΜ, Αθήνα 2018, σ. 1431-1432.

¹⁰ Karl Marx, «Instructions for the Delegates of the Provisional General Council. The different questions», MEGA I/20, Βερολίνο 2003, σ. 233.

¹¹ Πρβλ. Otto von Gierke, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Rechtssystematik*. (πρώτη έκδοση 1880) 7η έκδοση με πρόλογο του Julius von Gierke, Άαλεν 1981· επίσης Wolfgang Mager, «Genossenschaft, Republikanismus und konsensgestütztes Ratsregiment. Zur Konzeptionalisierung der politischen Ordnung in der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen deutschen Stadt», στο συλλογικό έργο *Aspekte der politischen*

«Χωρίς όρκο δεν υπάρχει κοινότητα»

W. Fr. Hegel θα θεωρήσει συντελεσμένη την ενσωμάτωση της πόλης και της υπαίθρου στις δομές του σύγχρονου κράτους, ως αποτελεσμάτων του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, και ως φορέων διακριτών ηθικοπρακτικών στάσεων: στην παρ. 256 του εγχειριδίου του για Φυσικό δίκαιο και πολιτική επιστήμη θα σημειώσει: «Η πόλη και η υπαίθρος – η πρώτη, έδρα του αστικού επιτηδεύματος, του αναστοχασμού που στρέφεται στον εαυτό του και εξατομικεύεται, η δεύτερη, έδρα της ηθικότητας που βασίζεται στη φύση –, τα άτομα που διαμεσολαβούν την αυτοσυντήρησή τους σε σχέση με άλλα νομικά πρόσωπα, και η οικογένεια αποτελούν εν γένει τις δύο εισέτι ιδεατές στιγμές, από τις οποίες πηγάζει το κράτος ως η πραγματική βάση τους».

Μια συζήτηση για τις απαρχές της ρεπουμπλικανικής αντίληψης θα πρέπει να λάβει οπωσδήποτε υπόψη τις δραστηριότητες των πόλεων του ευρωπαϊκού μεσαιώνα, χωρίς υποχρεωτικά να υιοθετείται κάποια θεώρηση συνέχειας αυτών των αντιλήψεων μέχρι την ώριμη νεωτερικότητα: ιδιαίτερα εδώ αναδεικνύονται ουκ ολίγα ρήγματα και ασυνέχειες, με αποτέλεσμα η ιστορική δυναμική να εκδηλώνεται μέσα από ριζικές ενίοτε ανανοηματοδοτήσεις βασικών εννοιών.¹² Για παράδειγμα, η εικονική ταύτιση ρεπουμπλικανισμού και δημοκρατίας δεν αποτελεί κάποια αυτονόητη αναφορά σε 'κοινές' καταβολές, αλλά ουσιαστικά καρπό μόλις της περιόδου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο· με την αποσάθρωση των νομιμοποιητικών θεμελίων αυτής της περιόδου από τα τέλη του 20ού αιώνα, αναδεικνύεται αίφνης ως προβληματική η αναφορά στον δημοκρατικό χαρακτήρα των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων – ό,τι και αν σήμαινε αυτό τις προηγούμενες δεκαετίες. Το έργο της Ν. Γιαντσή παρέχει από αυτή την πλευρά υλικό για αναστοχασμό, όπως και, από μια άλλη πλευρά, αναδεικνύει την ικανότητα της ελληνικής ιστοριογραφίας να εντρυφήσει σε ζητήματα πέραν του ελληνικού πεδίου (βλ. επίσης προς τούτο το έργο της Ξ. Μαρίνου, *Αρχείο* τχ. 1).

Προχωρώντας στον 21ο αιώνα, το ερώτημα για τις προκείμενες του αστεακού χώρου όχι μόνο έχει διατηρηθεί με ένταση, πολύ πιο πέρα από τις προνεωτερικές περιπέτειες των πόλεων της Φλάνδρας, αλλά έχει αναδείξει νέα, ενίοτε ιδιαίτερα αγωνιστικά περιεχόμενα, αναφορικά με κοινούς πόρους και κοινούς τόπους κοινωνικότητας. Είμαστε συνεπώς σε θέση να επανεκτιμήσουμε μέσα από μια βαθιά ιστορική προοπτική τη διαπίστωση του Max Weber για την επίπτωση της μεγαλούπολης στην πολιτισμική παραγωγή, καθώς είναι πρόσφορη πλέον μια σταχυολόγηση στιγμών του αστεακού βίου, όπως εκείνες που δίνει ο Ανδρέας Εμπειρικός:

Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts. Politische Theologie – Res Publica – Verständnis – konsensgestützte Herrschaft. (επιμ.) Luise Schorn-Schütte, Μόναχο 2004.

¹² Κάποιοι σταθμοί στην πορεία αυτή, από την πλευρά των θεωρητικών αντιλήψεων του χώρου, περιλαμβάνονται στο εγχειρίδιο *Χώρος, πόλη και εξουσία στη νεωτερικότητα*· μετ.-επιμέλεια Η. Γεωργαντάς/Θ. Γκιούρας, ΙΣΚ/Σαββάλας, Αθήνα 2010.

«Είναι ποικίλες οι φωνές και της νυκτός οι ήχοι. Όλοι μαζί αποτελούν μια συνεχή, μια διάχυτη βοή σαν καταρράκτου που κάπου μακριά κρημνίζει τα νερά του. (...) Και ξαφνικά, στο γύρισμα ενός δρόμου – ω σεις που νύκτωρ διασχίζετε τις πόλεις, προσέχτε και συχνά θα ακούσετε να αναπηδά, σαν σίφουνας από έναν λαιμό σε καρμανιόλα, που όλος κόκκινος με ορμήν τα αίματα ξερνά, εκεί που λίγο πριν βρισκότανε η κεφαλή του καρατομημένου, προσέχτε, ω σεις που νύχτα διαβαίνετε στις πόλεις, προσέχτε και σίγουρα θα ακούσετε συχνά, όχι των υπογείων καφωδείων το “Αμάν!” που με αυταρέσκεια μικρά ή ψεύτικα σεκλέτια γλυκερά σταλάζει, μα το διάτορον, το τρομερόν, το μη περαιτέρω, το εκ βαθέων του απελπισμένου ανθρώπου “ΑΜΑΝ!” που τους βαρύτερους, τους πλέον ασήκωτους καημούς, σαν αίμα ψυχής μεσ’ στο σκοτάδι αδειάζει» («Πολλές φορές την νύκτα» (1963), Οκτάνα 1980),

ή ο Στρατής Τσίρκας:

«Η πλατεία Συντάγματος γέμισε κι οι φωνές, σαν άγρια καταγιίδα, τάραζαν το πλήθος κύμα στο κύμα. Ο τόνος έγινε πιο τραχύς: “Μητσοτάκη, κάθαρμα”. Η αστυνομία του ναύαρχου Τούμπα, του νέου αποστάτη υπουργού Δημοσίας Τάξεως, προσπαθούσε ν’ αναχαιτίσει το πλήθος σχηματίζοντας αλυσίδα με τα χέρια. Ύστερα ήρθαν, φαίνεται, άλλες διαταγές, κι άρχισε η επίθεση με τα κλομπς για να διαλυθούμε» (*Η χαμένη άνοιξη*, 1976).